

VARIAȚII ÎN STRUCTURA ȘI FUNCȚIONAREA GRUPULUI PREPOZIȚIONAL ÎN LIMBA ROMÂNĂ VECHĂ

ISABELA NEDELCU

Universitatea din București

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” al Academiei Române

1. Preliminarii

În limba veche, se constată o serie de particularități în raport cu limba actuală în ceea ce privește selectarea prepozițiilor în anumite contexte și restricțiile pe care acestea le impun complementului nominal. Ceea ce atrage atenția este mai ales variația în utilizarea prepozițiilor. Pe de o parte, se remarcă faptul că, în același tip de construcție, o prepoziție intră în concurență cu *alta* sau cu *alte*, și, pe de altă parte, că prepoziția, în calitate de centru de grup, nu impune sistematic aceleași restricții de formă complementului său.

În acest articol, voi face câteva observații despre oscilația dintre prepoziții în anumite structuri înregistrate în limba veche, care selectează mai târziu (de regulă) o singură prepoziție, și despre restricțiile, nefixate în limba veche, de caz și de articulare impuse numelui.

2. Variații în selecția prepoziției în structuri similare

2.1. Structuri cu prepoziții semilexicale

Gabriela Pană Dindelegan, într-un articol din 2014, unde se ocupă de fenomenul de variație în construcția verbului în limba veche, semnalează și o serie de variații în selecția prepoziției. Datele oferite de autoare în ceea ce privește verbele care își fixaseră prepoziția și verbele care se construiau cu diverse prepoziții (vezi Pană Dindelegan 2014: 168) pot completa observațiile și contextele evidențiate aici.

În această secțiune, mă refer numai la câteva structuri din limba veche cu prepoziție nefixată, înlocuite în limba actuală de structuri cu prepoziție semilexicală (impusă de regent)¹. Astfel, în toate structurile din (1)-(4), în care regentul grupului prepozițional este verb, adjectiv² sau adverb, se utilizează astăzi, în mod obișnuit, prepoziția *de*³. În unele situații, în

¹ În locul grupului prepozițional format cu o prepoziție cerută de regent poate fi utilizată uneori o formă de caz (de exemplu, în limba veche, verbul *a se încrede* poate impune o prepoziție precum *în* sau *spre* ori cazul dativ; vezi Nedelcu 2015). Variația grup prepozițional (cu centru o prepoziție impusă de regent) / formă cazuală a nominalului nu o am aici în vedere.

² Despre construcția adjectivelor cu prepoziții variate vezi Ușurelu (2014), care analizează traducerea lui Dosoftei.

³ În legătură cu verbul *a se apropia*, este de menționat faptul că, în limba actuală, se construiește de regulă cu prepoziția *de*, dar se înregistrează, mai rar, și contexte în care se asociază cu alte prepoziții, precum *lângă*, *înspre*. De asemenea, adjectivul *gata* admite, în afară de prepoziția *de*, și prepoziția *pentru*; pe de altă

limba veche, apar oscilații între o prepoziție și alta ((1), (3)), iar în altele, între o prepoziție – cea care va rezista – și o grupare formată cu acea prepoziție ((2), (4)):

- (1) a. În vremea aceea *apropie-se cătră* el om neștine (CC¹.1567: 84)
b. A treia: cum păcătoșii să nu fugă de la Hristos, vare câte păcate au, mari și multe; drept aceeaia, mai tare *să se apropie la* Iisus Hristos (CC¹.1567: 102)
c. În vremea aceeaia, cându *se apropie* Iisus *întru* Ierihon, un orb ședea lângă cale, cerea (CC¹.1567: 129)
d. *Apropie-se de* el (CC¹.1567: 129)
- (2) a. să despartă lumina *de la* întunecare (PO.1582: 13)
b. *despărți-se* tinărul și neînțeleptul și păcătosul Cain *de la* dreptul Abel (Ev.1642: 175)
c. *despărțiră* unul *de cătră* alalt (PO.1582: 46)
d. nemică pre noi *nu ne desparte de* dragostea lui Hristos (Ev.1642: 348)
- (3) a. Și așa Hristosă chemându-ne, și *gata* vomă putea fi *de-a meargerea* (CC².1581: 335)
b. și-lă precepu elă că va fi *gata spre ascultare* (CC².1581: 452)
c. *gata* să fimă *cătră* mântuitoarea nevoița a postului (CC².1581: 12)
- (4) a. *Depart* fie aceeaia *de la* slugile tale (PO.1582: 155)
b. aceasta *depart* să fie *de tene* (PO.1582: 58)

Există totuși în limba veche și cazuri în care prepoziția cu care se construiește regentul (centrul lexical de grup) este fixată, deci are statut de prepoziție semilexicală (ca în: *a se teme de*, *a se lepăda de*, *a se certa cu*, *a se împreuna cu*, *vrednic de*, *mainte de*).

2.2. Structuri cu prepoziții funcționale

Tot Gabriela Pană Dindelegan, în alt articol, din 2013, prezentând mijloacele sintetice și analitice de exprimare a flexiunii cazuale, discută despre structurile cu prepoziții funcționale utilizate pentru realizarea genitivului și a dativului.

Așa cum arată autoarea, pentru exprimarea **genitivului** analitic, se utilizează frecvent, încă de la începutul perioadei vechi, prepoziția *a*, mai ales în structurile ce conțin un cuantificator (5a–d) (Pană Dindelegan 2013: 163). La realizarea genitivului, pot participa, în limba veche, și prepozițiile *de* (6a–b) și *la* (7), ultima fiind înregistrată mai târziu (Pană Dindelegan 2013: 168)¹. În structurile ce includ cuantificatorul totalizant *tot*, marcarea cazului poate fi analitică (5c) sau mixtă, prin prepoziție și flectiv (8) (vezi și Stan 2013: 99)².

- (5) a. tatăl *a mulți oameni* pune-voi tine (PO.1582: 53)
b. viziri mare *a trei orașuri mari* (CDicț.1691–1697: 527, *apud* Pană Dindelegan 2013: 167)
c. binele *a toată creștinătatea* (DÎ.1600: 135)
d. pentru luptarea *a dobitoace* (Prav.1646: 61, *apud* Stan 2013: 99)

parte, *gata* se poate construi atât cu un infinitiv precedat de prepoziția *de*, cât și de un infinitiv fără *de* (la fel ca în limba veche).

¹ Vezi și articolul Gabrielei Pană Dindelegan, „Un text de la sfârșitul secolului al XVII-lea, loc de confruntare a tendințelor de sintetism și de analitism în marcarea genitivului” din acest volum, unde autoarea discută despre genitivul analitic în Theodor Corbea, *Dictiones Latinae cum Valachica interpretatione*.

² Marcarea mixtă – analitică și sintetică –, în grupul nominal ce cuprinde cuantificatorul *tot*, se înregistrează și în secolul al XIX-lea (vezi Nedelcu 2012: 56).

- (6) a. în dzua *de rreulu mieu* (PH.1500–1510: 99)
- b. și le voi da cu soarte rămășițelor *de poporul mieu* acesteia toate (DPar.1683: 103)
- (7) numele *la trei oameni* învățați anthineani (CDicț.1691–1697: 512, *apud* Pană Dindelegan 2013: 168)
- (8) înaintea *a toate năroadelor* (CC².1581: 133)

Dintre posibilitățile menționate de exprimare a genitivului în limba veche, s-au păstrat în limba actuală atât construcțiile cu prepoziția *a*, când este urmată de cuantificator și o formă nemarcată de caz, cât și construcțiile cu *la* (ultimele fiind neliterare).

Pentru exprimarea **dativului** analitic, se utilizează, în limba veche, prepozițiile *a* (9a–c), *la* (10a–c) și *către* (11a–b). La fel ca în cazul genitivului, dativul poate fi marcat simultan flexionar și analitic (cu ajutorul prepoziției funcționale *a*) când grupul nominal cuprinde cuantificatorul *tot* pe prima poziție (compară (9c) cu (12)).

- (9) a. a sa bunăvestire, sfânta evanghelie, datu-o-au *a patru evanghelisti* (CC².1581: 2)
- b. *a mulți* nu le se arată dulci un chip de bucate (CC².1581: 263)
- c. cu mare credință va sluji împăratului și țărâi ungurești și *a toată creștinătatea* (DÎ.1600: 132)
- (10) a. 50 000 aspră aibe a da toț, a-i da *la Știfan voda* (DÎ.1590: 167)
- b. amu tremes atunce o carte *la domnul*, la Ierimie voevo(da) (DÎ.1599: 111)
- c. adecă oameni ca aceiia carii, când pot căpăta oarecare cărți bune, *la nimini* nu le părtaşesc, fără numai șie în taină-ș cetesc (CDicț.1691–1697: 73, *apud* Pană Dindelegan 2013: 169)
- (11) a. Și dzise Domnul Domnezeu *cătră muiare* (PO.1582: 19)
- b. Și dzîsă Cain *cătră* Domnul (DPar.1683: 120)
- (12) Și dziseră Moisi și Aron *a toți fiilor Iu Israil* (PO.1582: 231)

În limba actuală, construcția cu prepoziția *a* (de tipul celor din exemplele de sub (9)), precum și construcția cu prepoziția *a* și nume în genitiv precedat de cuantificatorul *tot* (ca în exemplul din (12)) nu s-au păstrat. În schimb, construcția cu prepoziția *la* (ca în (10)) se folosește în registrul popular și familiar, iar cea cu prepoziția *către* (ca în exemplele de sub (11)) este limitată la anumite zone geografice (Maramureș, Crișana, Banat, o parte din Transilvania și Oltenia; vezi TDR 1984).

3. Variații de caz și de articulare ale complementului prepoziției

3.1. Variații de caz

Spre deosebire de limba actuală, unde restricțiile de caz sunt fixate, în limba veche se înregistrează variații în ceea ce privește cazul impus de anumite prepoziții/locuțiuni prepoziționale. Astfel, în grupurile prepoziționale din (13), aparținând aceluiași text, locuțiunea *de-a dreapta* se construiește cu genitivul (13a) sau cu posesivul echivalent (13b), ca în limba actuală, dar și cu acuzativul (13c):

- (13) a. de-a dreapta *lui* (CP¹.1577: 467)
- b. de-a dreapta *mea* (CP¹.1577: 76)
- c. de-a dreapta *mine* (CP¹.1577: 473)

O altă situație în care se utilizează un caz sau altul este reprezentată de contextele ce redau o comparație, cum sunt cele din (14), construite în jurul lui *ca*¹.

- (14) a. E de-ai fi și tu singur *ca mine*, și tine te-ară chema fur (FD.1592–1604: 134)
b. învățăm cum să nu urâm, ce să socotim și să cinstim pre cela ce-au luat dar mai mic, că de la Dumnezeu au luat și el acel puțin, *ca și tu* cel mai mult (CC¹.1567: 100)

Oscilații se întâlnesc și în grupurile formate cu *împrejur(ul) / pregiur(ul)*. În asemenea structuri sunt posibile atât genitivul numelui-complement, când prepoziția prezintă finala *-ul* (15a–c), cât și acuzativul (16a–b), când *împrejur / pregiur* nu este „articulat”. Pe lângă cele două posibilități de realizare a formei complementului nominal, în limba veche, se înregistrează și structuri în care intervine prepoziția *de* (17a–c).

- (15) a. lasă gloatele să meargă *împrejurul satelor* (CC¹.1567: 81)
b. încă mulți oameni buni *împrejurul acestor oameni buni* (DÎ.1597–1600: 109)
c. alergară *împrejurul lor* (SVI.~1670: 216)
(16) a. *pregiur Svânta Besearică* (ȘT.1644: 205)
b. să arunce șanțuri *pregiur sine* (CLM.1700–1750: 160)
(17) a. celor de *pregiur de noi* (PH.1500–1510: 124)
b. iubeaște să se învântească *împrejur de oameni* (FD.1592–1604: 163)
c. Dentr-aceastea dară ce sânt *prejur de mine*, cătră înțeleagerea marelui lucru al Ziditoriului îndereptezu-mă (SVI.~1670: 185)

3.2. Variații de articulare

În limba veche, nu se poate vorbi de reguli stricte de articulare a numelui-complement al prepoziției, ca în limba actuală.

Un caz particular de variație sub aspectul articulării numelui-complement al prepoziției se întâlnește în contextul grupării *până la*, care, în limba actuală, când se construiește cu numele *an*, impune articularea (ca în (18a)); alte nume în calitate de componente ale grupării *până la* nu se articulează astăzi dacă nu sunt urmate de subordonați (**până la colțul vs până la colțul străzii*).

- (18) a. Atunce au fost vameș Alexa și Manea și au ținut ei *până la anul*, la avgust 15 (DÎ.1593: 179)
b. 15 zili, pana ia dam vameș[I] lui Begzade și lui Ğiva, 30 povar aspră se da lefa *pana la an* darabanilor, calarașilor (DÎ.1590–1591: 168)

În limba veche, nici *ca* din construcțiile comparative nu impune obligatoriu articularea complementului său:

- (19) a. Dzile<le> meale *ca u<m>bra* duplecară-se și seciau eu *ca fânrul* și uscaiu-me (PH.1500–1510: 170)
b. Și se uscă *ca oală* tăriia mea și limba mea lepi-se de gura mea și țerrină a morției aduse-me (PH.1500–1510: 104)

¹ În (14b), forma de caz se poate explica prin elipsa presupusă de structura comparativă (despre structurile comparative, considerate eliptice, vezi GALR II 2008: 201).

Specific limbii vechi este faptul că, după prepoziție, numele, fără subordonați (modificator, posesor sau complement), poate fi articulat (vezi exemplele (20)–(23)). Această particularitate apropie limba română, prin stadiul ei vechi, de alte limbi romanice (pentru o comparație între româna actuală și limbile franceză, italiană și spaniolă sub aspectul articulării numelui-complement al prepoziției vezi Mardale 2009).

- (20) a. Și *pentru credința* mi-am pus mai jos iscălitura (DÎ.1594: 104)
- b. *Pântru scumpeatea* scrie și spune că era un om oarecine, ce-l chema Gherminon (FD.1592–1604: 140)
- c. *Pântru minciunile* scrie în scriptura Rimului că era o giupâneasă, ce o chema Iurina (FD.1592–1604: 158)
- (21) a. Și iarăș, *dereptu jalea* grăiesc (FD.1592–1604: 129)
- b. *Derept scumpeatea* adeverează styi Chipriian și lă dzice închinători de idoli (FD.1592–1604: 140)
- (22) a. nici un dar nu poate fi *fără liubovul* (FD.1592–1604: 119)
- b. să judeci pre dereptu, *fără fățăria* (FD.1592–1604: 148)
- (23) a. Pântru aceea le scriem apoi de toate darurile, cum stă denapoi și corăbiarul *în corabia* (FD.1592–1604: 180)
- b. să-i fie moșâia *în vecia* (DÎ.1582: 100)

Articularea complementului prepoziției, când nu este urmat de subordonați, poate fi legată de calitatea lui de nume personal, unic (Pană Dindelegan 2010: 187-189), dar acest fapt nu se realizează întotdeauna.

- (24) a. 60 de florinți *pentru mortul* și pentru cei oameni vătămați (DÎ.1587: 203)
- b. Ce-au cerșut Mihaiu voievod *de la împăratul?* (DÎ.1600: 127)

Pe de altă parte, există în limba veche situații, diferite de româna actuală, în care numele este nearticulat în prezența unui subordonat (25a–b); asemenea situații nu se regăsesc în limba actuală¹.

- (25) a. periră *de<re>ptu fărădelege* sa (PH.1500–1510: 150)
- b. Și când sosiră *la loc care Dumnezeu zise lui*, zidi acolo Avraam un oltariu și leamnele tocmi pre el (PO.1582: 71)

Printre prepozițiile care selectează frecvent un nume articulat, în absența subordonaților, se numără *pentru* și *d(e)rept*². O posibilă explicație pentru articularea complementului prepozițiilor *pentru* și *d(e)rept* în multe contexte este că acestea se găsesc într-o poziție tematică, poziție ce favorizează apariția articolului (vezi, de pildă, exemplele din (20) și (21) extrase din FD.1592–1604).

¹ În unele contexte, nearticularea numelui, în condițiile în care este urmat de un subordonat, se poate datora semanticii sale, acesta fiind masiv (rogu-te scoală, șezi și mănâncă *den vânat ce am prins* – PO.1582: 90) sau abstract (*pântru vitejie* ce au făcut Mihail voievo(da) – DÎ.1600: 127).

² În Nedelcu (2015), se indică date cantitative referitoare la articularea *vs* nearticularea complementului prepoziției *pentru* în funcție de trăsătura [\pm personal] în texte, originale și traduse, începând cu secolul al XVI-lea până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Datele arată că, spre sfârșitul secolului al XVII-lea și în secolul al XVIII-lea, complementul lui *pentru* apare mai frecvent nearticulat decât în perioada anterioară atunci când nu este însoțit de subordonați.

4. Concluzii

Spre deosebire de limba actuală, în limba veche, se remarcă variații atât în ceea ce privește uzul prepozițiilor semilexicale și funcționale, cât și în ceea ce privește cazul și forma (ne)articulată pe care le are complementul prepoziției.

În multe contexte, statutul de prepoziție semilexicală este discutabil față de limba actuală, de vreme ce în contexte precum cele menționate nu o singură prepoziție este impusă de un cap de grup.

Uzul prepozițiilor funcționale diferă în mare măsură de cel din limba actuală; sunt specifice limbii vechi construcția cu *de* (urmat de un nume articulat) și cea cu *a* (în absența unui cuantificator) pentru marcarea genitivului, construcția cu *a* pentru marcarea dativului, precum și construcția în care prepoziția *a* participă, împreună cu flectivul din structura numelui, la exprimarea relației cazuale de genitiv sau de dativ (când grupul nominal include cuantificatorul totalizant *tot*).

În limba veche, unele prepoziții puteau să fie construite cu o formă de genitiv sau cu o formă de acuzativ, dintre cele două posibilități păstrându-se doar forma de genitiv.

Articularea numelui-complement al prepoziției nu se supune unor reguli stricte, ca în limba actuală, articolul putând fi actualizat în absența unui modifier, complement sau posesor al numelui sau, dimpotrivă, neactualizat în prezența unuia dintre subordonații menționați.

SURSE

- CC¹.1567 – Coresi, *Tâlcul Evangheliilor*. Ed.: Coresi, *Tâlcul evangheliilor și molitvenic românesc*, ed. Vladimir Drimba, București, Editura Academiei Române, 1998.
- CC².1581 – Coresi, *Evanghelie cu învățătură*. Ed. Sextil Pușcariu, Alexie Procopovici: *Carte cu învățătură (1581)*, vol. I, *Textul*, București, Atelierele Grafice Socec & Co., 1914.
- CDicț.1691–1697 – Theodor Corbea, *Dictiones Latinae cum Valachica interpretatione*. Ed. Alin-Mihai Gherman, vol. I, Cluj-Napoca, Clusium, 2001.
- CLM.1700–1750 – Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*. Ed. Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958.
- CM.1567 – Coresi, *Molitvenic*. Ed.: Coresi, *Tâlcul evangheliilor și molitvenic românesc*, ed. Vladimir Drimba, București, Editura Academiei Române, 1998.
- CP¹.1577 – Coresi, *Psaltire slavo-română*. Ed.: Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*, ed. Stela Toma, București, Editura Academiei Române, 1976.
- DÎ – *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru, București, Editura Academiei Române, 1979.
- DPar.1683 – Dosoftei, *Parimiile preste an*, 1683. Ed. Mădălina Ungureanu, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2012.
- Ev.1642 – *Evanghelie învățătoare*. Ed. Alin-Mihai Gherman, București, Editura Academiei Române, 2011.
- FD.1592–1604 – *Floarea darurilor*. Ed. Alexandra Moraru, București, Editura Minerva, 1996 (*Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, I).
- PH.1500–1510 – *Psaltirea Hurmuzaki*. Ed. Ion Gheție, Mirela Teodorescu, București, Editura Academiei Române, 2005.
- PO.1582 – *Palia de la Orăștie*. Ed. Viorica Pamfil, București, Editura Academiei Române, 1968.

- Prav.1646 – *Carte românească de învățătură. 1646*. Ed.: *Carte românească de învățătură. 1646*, ed. Colectivul pentru vechiul drept românesc condus de acad. Andrei Rădulescu, București, Editura Academiei Române, 1961.
- SVI.~1670 – *Varlaam și Ioasaf*. Ed.: Maria Stanciu Istrate, *Reflexe ale medievalității europene în cultura română veche: Varlaam și Ioasaf în cea mai veche versiune a traducerii lui Udriște Năsturel*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013.
- ȘT.1644 – *Șapte taine a besearecii, Iași, 1644*. Ed. Iulia Mazilu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012.

BIBLIOGRAFIE

- GALR II 2008 – Valeria Guțu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române*, vol. II, *Enunțul*, București, Editura Academiei Române.
- Mardale, Alexandru, 2009, *Les prépositions fonctionnelles du roumain. Études comparatives sur le marquage casuel*, Paris, L’Harmattan.
- Nedelcu, Isabela, 2012, „Substantivul [Secolul al XIX-lea]”, în Gh. Chivu, Gabriela Pană Dindelegan, Adina Dragomirescu, Isabela Nedelcu, Irina Nicula (ed.), *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea*, București, Editura Academiei Române, p. 37-62.
- Nedelcu, Isabela, 2015, „Prepositions and Prepositional Phrases”, în Gabriela Pană Dindelegan (ed.), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford, Oxford University Press, sub tipar.
- Pană Dindelegan, Gabriela, 2010, „Pe marginea a două norme sintactice ale grupului prepozițional: «prezența» articolului hotărât în grupul Prepoziție + Nominal și construcția prepoziției între”, în Gheorghe Chivu, Oana Uță Bărbulescu (ed.), *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuș*, București, Editura Universității din București, p. 187-194.
- Pană Dindelegan, Gabriela, 2013, „Flexiunea cazuală – între analitic și sintetic. Cardinale și cuantificatori non-numerici în româna veche”, *Limba română*, LXII, nr. 2, p. 159-173.
- Pană Dindelegan, Gabriela, 2014, „Variație în construcția verbului în româna veche”, în Rodica Zafiu, Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae (ed.), *Limba română: Diacronie și sincronie în studiul limbii române (I)*, București, Editura Universității din București, p. 155-175.
- Pană Dindelegan, Gabriela, 2015, „Un text de la sfârșitul secolului al XVII-lea, loc de confruntare a tendințelor de sintetism și de analitism în marcarea genitivului”, în acest volum.
- Stan, Camelia, 2013, *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, București, Editura Universității din București.
- TDR 1984 – Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc.
- Ușurelu, Camelia, 2014, „Complementele și adjuncții adjectivului în traduceri de Dosoftei”, în Rodica Zafiu, Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae (ed.), *Limba română: Diacronie și sincronie în studiul limbii române (I)*, București, Editura Universității din București, p. 203-210.

VARIATIONS IN THE STRUCTURE AND FUNCTIONING OF THE PREPOSITIONAL PHRASE IN OLD ROMANIAN

(Abstract)

The present article describes a series of variations present in the functioning of the preposition in old Romanian, which, most often than not, disappeared from the current language. The variations under scrutiny refer, on the one hand, to the prepositions which are not fully semilexical in certain contexts and to functional prepositions and, on the other hand, to case forms and determination of the noun included in the prepositional phrase.